

2021-091

Archeologienota Leuven Hertogensite WinkelWonen

Programma van Maatregelen

Bert ACKE en Maarten BRACKE

2-9-2021

1. Gemotiveerd advies

De archeologienota kadert in het Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013 en betreft een aanvraag voor een omgevingsvergunning voor stedenbouwkundige handelingen op een deel van de Hertogensite te Leuven (provincie Vlaams-Brabant), meer bepaald het project WinkelWonen aan de Brusselsestraat. De site is gelegen in een archeologische zone (de historische stadskern van Leuven), de totale oppervlakte van de kadastrale percelen waarop de vergunningsaanvraag betrekking heeft, bedraagt meer dan 300m² en de geplande bodemingrepen zijn groter dan 100m². Bijgevolg dient de initiatiefnemer een archeologienota toe te voegen aan de vergunningsaanvraag. De archeologienota dient opgemaakt te worden onder supervisie van een erkend archeoloog.

Deze archeologienota bouwt verder op de krijtlijnen voor het verdere archeologische traject van de Hertogensite die werden beschreven in de bekrachtigde archeologienota die hoort bij de aanvraag voor verkavelingsvergunning van de totale Hertogensite.

Het plangebied is 1796m² groot en heeft grosso modo een noord-zuid georiënteerde rechthoekige vorm. Het bevindt zich in het noordwesten van de Hertogensite en grenst in het noorden aan de Brusselsestraat, iets ten oosten van de overwelfde Dijle Tweede Arm. Het terrein was tot voor kort volledig verhard en bebouwd. Deze gebouwen, nog te zien op de luchtfoto van 2020, behoorden tot het Sint-Pietersziekenhuis; een deel van de 2 voormalige westelijke vleugels valt binnen het plangebied. De vleugels zijn/waren onderkelderd; deze kelders zijn niet verwijderd bij de sloop.

Het plangebied, in het noorden grenzend aan de aloude handels- en verkeersas die de Brusselsestraat is, maakt sinds lang deel uit van de stadskern van Leuven. De eind 12de- of begin 13de-eeuwse stadsmuur bevond zich net ten westen van het plangebied, net ten oosten van de Dijle Tweede Arm. Ter hoogte van de Brusselsestraat bevond zich de Biestpoort in deze stadsomwalling, en ter hoogte van het plangebied was een zijstraatje van deze straat gelegen. Langs dit zijstraatje (Pellenbergstraatje/Pestgang) en langs de Brusselsestraat was bebouwing aanwezig, die binnen het plangebied valt. Dit alles is te zien op meerdere cartografische bronnen, zoals het stadsplan door Jacob van Deventer (1550), de kaart van Braun en Hogenberg (1581) en de kaart van Blaeu (1649). Twee kaarten die zijn toegespitst op de Brusselsestraat ter hoogte van de Hertogensite en die dateren uit de 1760-1770 geven meer detail over het plangebied en de directe omgeving. De Biestpoort bestaat uit 2 halfronde poortgebouwen, met de ronding extra muros. De stadsmuur sluit er rechtstreeks op aan. Ten oosten van de stadsmuur worden enkele percelen aangeduid als 'de kleine tuin van het gasthuis' en 'het kerkhof van het gasthuis'. Deze percelen zijn mogelijk deels te situeren binnen het plangebied. De Pestgang valt meer dan waarschijnlijk binnen het plangebied, maar erlangs worden geen woningen weergegeven, wel langs de Brusselsestraat, in het noordoosten grenzend aan de Pestgang. Op de Ferrariskaart wordt binnen het plangebied een bouwblok (niet gedetailleerd) langs de Brusselsestraat aangeduid met ten zuiden ervan een tuinzone, de Pestgang is nog enigszins herkenbaar. Op de kadasterkaart van 1813 worden binnen het noordelijke deel van het plangebied enkele gebouwen afgebeeld, die georiënteerd zijn op de Brusselsestraat of de Pestgang, of tegen de stadspoort/-muur zijn aangebouwd. Het zuidelijke deel is onbebouwd, de Pestgang wordt in dit deel ook niet afgebeeld. Kort nadien, in 1818, werd de stadspoort afgebroken. In 1840-1849 werd het Sint-Pietersziekenhuis gebouwd langsheen de Brusselsestraat, waarbij de oudere bebouwing langsheen de straat en de

steegjes ten zuiden grotendeels werden weggevaagd. Op de kadasterkaart van 1850 is dit gebouw te zien, een groot deel van het plangebied wordt ingenomen door het nieuwe ziekenhuis. Ten noorden van de westelijke vleugels en grenzend aan de Brusselsestraat worden op de plek van de voormalige Biestpoort, en ten oosten ervan, een aantal gebouwen weergegeven, die deels binnen het plangebied vallen. Op de iets latere Vandermaelenkaart lijken de gebouwen ter hoogte van de voormalige Biestpoort niet meer aanwezig, op de topografische kaarten van 1891 en 1930 precies weer wel. Op deze laatste kaart lijkt de meest zuidwestelijke ziekenhuisvleugel te zijn aangepast. Op de luchtfoto van 1971 is zowel nog een deel van het oude ziekenhuis, als het nieuwe (recent afgebroken) ziekenhuis te zien. De Dijle is overwelfd, de stadsmuur is niet meer te zien. Op de foto van 1979-1990 is het nieuwe ziekenhuis volledig te zien. Het terrein raakt volledig verhard en bebouwd. Deze gebouwen zijn recent gesloopt. De diverse bouwcampagnes aan de ziekenhuissite hebben sinds midden 19de eeuw voor grootschalige verstoringen gezorgd.

Op de Hertogensite werd enkele jaren geleden een grootschalig proefsleuvenonderzoek uitgevoerd, waarbij ook enkele sleuven werden aangelegd in en nabij het huidige plangebied. Plaatselijk werd er veel verstoring vastgesteld (door het overwelven van de Dijle, door het Sint-Pietersziekenhuis, door nutsleidingen), maar in sleuf 5 gelegen in het noordelijke deel van het plangebied werd vanaf ca. 40cm diepte een goedbewaard bodemarchief vastgesteld, bestaande uit zowel stenen structuren als grondlagen en-sporen, terug te brengen tot de middeleeuwen en de nieuwe tijd.

Hoewel er een eerder grote graad van verstoring wordt verwacht op het plangebied door de diverse bouwcampagnes aan de ziekenhuissite, heeft het terrein een hoge archeologische verwachting voor sites met grondsporen uit de middeleeuwen en de nieuwe tijd. Er kan een site met complexe stratigrafie verwacht worden, met o.a. restanten van bebouwing ten zuiden van de Brusselsestraat en langs de Pestgang, van de Pestgang zelf, van het landgebruik van de onbebouwde gronden intra muros, ... Daarnaast kan ook gedacht worden aan sporen van typische activiteiten die kunnen gerelateerd worden aan een onbebouwd stuk grond aan de achterzijde van woningen, zoals afvalkuilen, sporen van de ambachtelijke activiteit, e.d. Belangrijk om aan te stippen is bovendien dat iets ten oosten van het plangebied in 1980 Romeinse vondsten *in situ* aan het licht zijn gebracht, de enige gekende site uit die periode die ooit gevonden werd in de Leuvense binnenstad. Er zijn geen aanwijzingen dat er *in situ* bewaarde steentijdsites aanwezig kunnen zijn binnen het plangebied.

Binnen het plangebied wordt het project WinkelWonen gepland, dat deel zal uitmaken van een groter complex aan deze zijde van de Hertogensite, op de plek van het voormalige Sint-Pietersziekenhuis, en ook nog zal bestaan uit een podiumkunstenzaal en een hotel. Binnen de grenzen van het plangebied wordt een meerlaags gebouw opgericht, met 4 bovengrondse en 2 ondergrondse verdiepingen. Op niveau -2 wordt een parkeergarage voorzien, op niveau -1 een supermarkt, op het gelijkvloers komt er ruimte voor andere winkels en de 3 bovenste verdiepingen worden voorzien voor bewoning. Het maaiveldniveau zal iets hoger komen te liggen dan het huidige niveau. De parkeerkelder zal quasi de volledig oppervlakte van het plangebied beslaan, het vloerniveau van het niveau -2 komt op +14,80m TAW te liggen, dit is meer dan 6m onder het huidige maaiveld. De grond binnen het volledige plangebied zal dus tot op grote diepte worden verstoord.

Eerder proefsleuvenonderzoek heeft aangetoond dat er op het terrein een archeologische site uit de middeleeuwen en nieuwe tijd aanwezig is. Ook sporen en vondsten uit de Romeinse periode zijn niet uit te sluiten. De geplande werken binnen het plangebied zijn zo ingrijpend dat aanwezige sites volledig

zullen vernield worden. De archeologisch relevante sporen en lagen kunnen bewaard zijn vanaf ca. 40cm onder het huidige maaiveld. Om deze zaken in kaart te brengen voor ze vernield worden door de geplande werken, is een vlakdekkende, gestratificeerde opgraving noodzakelijk. Dit advies is conform de bekrachtigde archeologienota die hoort bij de aanvraag voor verkavelingsvergunning van de totale Hertogensite, en sluit aan bij het advies in het rapport van het sleuvenonderzoek. Er dient bij deze opgraving ook rekening gehouden worden met een relatief hoge graad van reeds bestaande verstoring, door kelders van de 19de- en 20ste-eeuwse ziekenhuizen. De kans bestaat echter steeds dat er onder deze kelders nog relevante archeologische sporen bewaard zijn.

De te volgen strategie en de onderzoeksvragen worden hieronder besproken.

2. Administratieve gegevens en afbakening

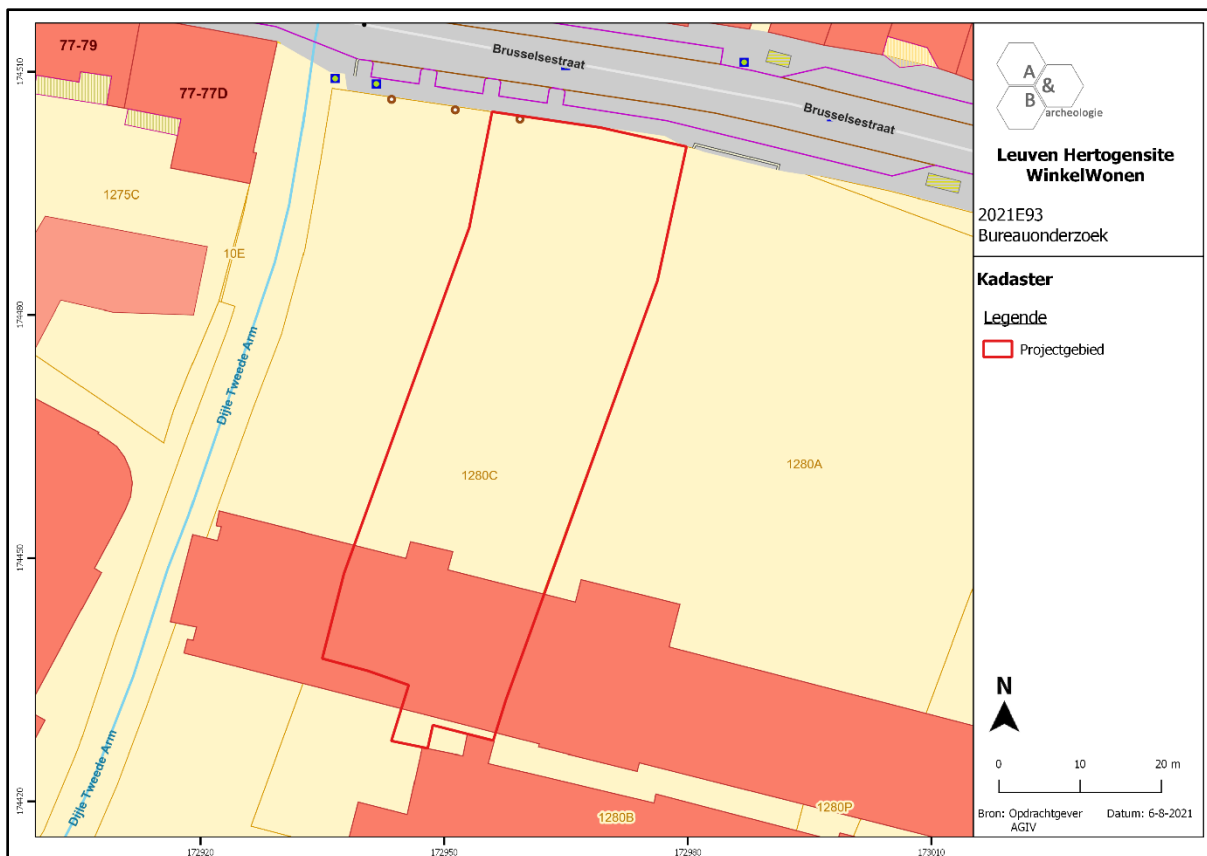
Locatiegegevens: Vlaams-Brabant, Leuven, Hertogensite (tussen Minderbroedersstraat, Kapucijnenvoer, Brusselsestraat, Dijle Derde Arm).

Lambertcoördinaten onderzoeksgebied: X: 172870,47 en Y: 174424,57; X: 173044,36 en Y: 174507,04

Oppervlakte plangebied: 1796m²

Kadastergegevens: Leuven, afdeling 4, sectie D, perceel 1280C

Het gehele plangebied komt in aanmerking voor verder onderzoek door middel van een opgraving, met die kanttekening dat er indien nodig aan de grenzen een veiligheidsbuffer van ca. 2m kan worden vrijgehouden (bvb. in functie van getrapt uitgraven van de opgravingsput, doorgang langs de Brusselsestraat, stabiliteit van bovengrondse structuren buiten het plangebied,...).

Figuur 1 Aanduiding van de onderzoekszone op het kadasterplan (bron: geopunt.be).

3. Plan van aanpak

3.1. Vraagstelling

Het doel van het onderzoek is om de archeologische sporen te karteren en onderzoeken. Volgende niet-limitatieve vraagstellingen dienen hierbij vooropgesteld te worden:

- Hoe is de bodemopbouw?
- Hoe zag het landschap er uit voor de stadsontwikkeling?
- Zijn er Romeinse sporen en/of vondsten aanwezig? Zo ja, bevinden deze zich in stratigrafisch verband? Hoe kunnen deze geïnterpreteerd worden?
- Hoe evolueert het plangebied van een ligging aan de oever van de Dijle, buiten de stad, naar een terrein dat in de 12de-13de eeuw werd opgenomen binnen de stad? Ging deze evolutie gepaard met ophogingen/afgravingen?
- Zijn er middeleeuwse sporen aanwezig die dateren van voor de aanleg van de eerste stadsomwalling?
- Hoe verliep de evolutie van de site eens ze binnen de stadsmuren kwam te liggen?
- Welke specifieke activiteiten hebben in het onderzoeksgebied plaatsgevonden? Wat zijn de materiële aanwijzingen hiervoor? Passen deze in de historische context van de locatie?
- Zijn er restanten van bebouwing ten zuiden van de Brusselsestraat of langs de Pestgang aanwezig? Is deze Pestgang nog archeologisch te herkennen?
- Wat zeggen de aangetroffen sporen over het ontstaan/evolutie van de Brusselsestraat?
- Zijn er sporen van oude straat- en circulatieniveaus?
- Zijn er sporen of structuren aangetroffen die gekoppeld kunnen worden aan de stadsversterkingen?
- Wat is de verstoringsgraad veroorzaakt door de huidige bebouwing?
- Wat is de aard, omvang, datering en conservatie van de aangetroffen archeologische resten?
- Welke spoorcategorieën zijn aanwezig? En tot welke functie behoren deze (bewoning, begraving, artisanal, ...)? Welke structuren kunnen onderscheiden worden (gebouwen, waterputten, kuilen, ...)?
- Kunnen sporen of vondsten van artisanale activiteiten onderscheiden worden?
- Uit wat bestaat de materiële cultuur en kan dit iets leren of het gebruik van de site en de bewoner(s)? Tot welke groep, type, baksel, ... behoort het aardewerk?
- Uit welke periode dateren de vondsten? Kan er een functionele interpretatie aan gegeven worden?
- Lenen vondsten zich tot een conservatie? Wat is hun meerwaarde?
- Kunnen bepaalde sporen verder natuurwetenschappelijk onderzocht worden? Wat is hun meerwaarde? Welke vormen van natuurwetenschappelijk onderzoek zijn van toepassing (¹⁴C-datering, macrobotanisch, pollen, dendrochronologie, houtsoortbepaling, antracologie, petrografie, XRF, slijpplaatjes, archeozoölogie, archeomagnetisme, ...)?

- Wat zeggen de aangetroffen vondsten over de welstand, levenswijze, sociale, economische en culturele achtergrond van de bewoners/gebruikers van het plangebied gedurende hun gebruiksperiode?
- Levert het organische en anorganische vondstmateriaal nieuwe inzichten inzake ontstaans- en bewoningsgeschiedenis van de site, eventueel ook over de materiële cultuur?
- Sluiten de resultaten aan bij eerder archeologisch onderzoek uitgevoerd op en nabij de Hertogensite?
- Hoe kaderen de resultaten van dit onderzoek binnen de kennis over de ontwikkeling van de Hertogensite, en bij uitbreiding, van de stad Leuven?

3.2. Plan van aanpak opgraving (onderzoeksstrategie, -methode en –technieken)

Het plangebied wordt integraal opgegraven. Er moet rekening gehouden worden met een complexe stratigrafie, waarbij op meerdere niveaus een archeologisch vlak dient aangelegd en geregistreerd te worden. Er worden getracht minstens 1 lengte- en 1 breedteprofiel te bekomen van het plangebied. Indien nodig dient de erkende archeoloog een aardkundige in te schakelen om de ontstaansgeschiedenis van de site beter in kaart te kunnen brengen.

Er wordt voldoende tijd voorzien voorafgaand de start van de bouwwerken om de opgraving uit te voeren. De grondwerken moeten uitgevoerd worden door een graafkraan op rupsen, met platte bakken van diverse afmetingen, waarbij de grootte en de sterkte van de kraan zijn afgestemd op de werken. De opgraving gaat gepaard met een grootschalig grondverzet. De verdere modaliteiten over stockage en/of afvoer van de grond dienen te worden afgesproken tussen de initiatiefnemer en de erkende archeoloog die de opgraving zal uitvoeren

Het opgravingsteam voorziet in afdoend materiaal (pompen, darmen, ...) om de wateroverlast door middel van regenval tot een minimum te beperken. Het kan noodzakelijk zijn om kader- of lijnbemaling te installeren om de onderste archeologische niveaus op te graven. De installatie van deze bemaling gebeurt op zo'n manier dat de impact op het archeologische erfgoed zo miniem mogelijk is. De verdere modaliteiten hiervoor dienen te worden afgesproken tussen de initiatiefnemer en de erkende archeoloog die de opgraving zal uitvoeren. Ook bestaat de mogelijkheid dat voorafgaand de start van de opgraving de wanden van de parkeerkelder van bovenaf worden geplaatst. Het (archeologisch) nadeel is dat er dan plaatselijk, aan de grenzen van de kelder, een ca. 1m brede verstoring tot op grote diepte wordt gecreëerd; het voordeel is dat de opgraving dan in droge omstandigheden kan uitgevoerd worden. Indien de bouwheer hiervoor opteert, dan worden de modaliteiten hiervoor besproken met de stadsarcheoloog van Leuven.

Elk vlak wordt opgeschoond, de aanwezige sporen en structuren worden geregistreerd volgens de bepalingen van de Code van Goede Praktijk. Vervolgens wordt verder verdiept naar het volgende archeologische vlak, waar de sporen opnieuw worden geregistreerd. Dit herhaalt zich tot de moederbodem is bereikt. Het staat de veldwerkleider die de opgraving zal uitvoeren vrij om te bepalen of het aanleggen van de verschillende vlakken manueel of machinaal zal gebeuren. Hiermee wijkt de techniek af van hetgeen beschreven staat in hoofdstuk 17 van de Code van Goede Praktijk, waarin

wordt vermeld dat alle verdiepingen, behalve de afgraving tot het eerste opgravingsvlak, het verwijderen van puinpakketten en uniforme ophogingslagen, handmatig dienen te gebeuren. De keuze voor handmatig of machinaal afgraven is van meerdere componenten afhankelijk (aard en omvang van de sporen, bodemgesteldheid, weersomstandigheden, efficiëntie op het terrein, kosten-batenanalyse tussen tijdsinput en verwachte resultaten,...) en dient afgewogen te worden door de veldwerkleider tijdens het veldwerk.

De staalname en conservatie gebeurt volgens de bepalingen zoals beschreven in de Code van Goede Praktijk. De staalname en de selectie welke stalen verder onderzocht dienen te worden, gebeurt met het oog op het beantwoorden van de onderzoeksvragen. Voorafgaand, tijdens en na het veldwerk overlegt de veldwerkleider met de betrokken natuurwetenschapper(s) en de conservator.

Indien er menselijke skeletten worden aangetroffen bij de opgraving, dan wordt een fysisch antropoloog ingeschakeld.

Er moet rekening worden gehouden met een eerder grote mate van verstoring door de 19de-20ste-eeuwse bouwcampagnes, door nutsleidingen, door werken aan de Dijle,...

3.3. Specifieke aandachtspunten

- De nog aanwezig kelders van het voormalige ziekenhuis worden opgebroken tijdens het archeologisch onderzoek, en niet vooraf, in aanwezigheid van de archeologen die de opgraving uitvoeren.
- De eventuele Romeinse lagen kunnen zich op grote diepte bevinden (ca. 3 à 5m onder het huidige maaiveld). Het is cruciaal om de opgraving minstens tot op die diepte uit te voeren.
- Specifiek opgelegd door de stadsarcheoloog: de kans bestaat dat er bij de opgraving een veenlaag wordt aangetroffen. *“Algemeen geldt dat bij het aantreffen van veen, dit onderzocht moet worden om de landschappelijke evolutie (en eventueel de mens in dat landschap) te kunnen reconstrueren. Het veen moet goed gekarteerd worden (als hiervoor bijkomende boringen nodig zijn, worden die uitgevoerd). Het veen wordt bemonsterd op de interessante plaatsen om de landschappelijke evolutie in kaart te kunnen brengen. Van deze monsters wordt een assessment uitgevoerd. Indien relevant, wordt een C14-datering uitgevoerd op de boven- en onderzijde. Om op de gehele site inzicht in de bodemopbouw te krijgen, wordt er voldoende aandacht besteed aan de profielen. Verschillende profielen moeten aan elkaar gelinkt kunnen worden.”*¹

¹ E-mail op 02/09/2021.

3.4. Criteria niet uitvoeren onderzoekshandelingen

Het onderzoek moet niet uitgevoerd worden indien de werken waarop deze archeologienota betrekking heeft niet doorgaan.

3.5. Schatting tijdsduur (indicatief)

Er wordt voorgesteld om de uitvoeringstermijn voor het veldwerk vast te leggen op maximaal 3 maanden. Nadien wordt voldoende tijd voorzien voor de verwerking en rapportering: opstellen van grondplannen, reinigen en determineren van vondstmateriaal, opmaak van lijsten, opmaak van het archeologierapport en het eindverslag, ...

3.6. Kostenraming op basis van de geraamde tijdsduur (excl. BTW, indicatief)

Er wordt het geraamd dat de opgraving 50 à 75 euro per opgegraven m² zal kosten (veldwerk en verwerking). Dit is een prijs die rekening houdt met meerdere vlakken, er kan geen meerprijs gevraagd worden omdat er in diverse vlakken gewerkt wordt en er dus meer m² wordt opgegraven dan de footprint van de onderzoekszone. Voor conservatie en natuurwetenschappelijk onderzoek wordt een te verrekenen som van 10 000 euro voorzien.

3.7. Gewenste competenties

- Het team moet bestaan uit minstens 6 personen, waarvan minstens 3 archeologen. De veldwerkleider heeft minstens 200 werkdagen ervaring met onderzoek op middeleeuwse stadskernsites en complexe stratigrafische bodems en heeft een gedegen kennis van (post)middeleeuws vondstenmateriaal. Deze persoon beschikt over voldoende leidinggevende capaciteiten om de grondwerker aan te sturen.
- Minstens één van de teamleden is materiaaldeskundige op gebied van Romeins aardewerk.
- De betrokken natuurwetenschapper en aardkundige dienen ervaring te hebben met onderzoek in stadscontexten.

3.8. Bewaring archeologisch ensemble

Gedurende het onderzoek worden de vondsten als geheel bewaard in een veilige, droge en klimaatsgeschikte omgeving. Na afronding van het onderzoek wordt het archeologisch ensemble overgedragen aan de eigenaar. Deze kan het op zijn beurt en indien gewenst overdragen aan een erkend onroerenderfgoeddepot.